

Rasim KAZIMOV
Pedaqoji elmlər namizədi,
dosent

KİTABXANALARDA ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI

Əmək məhsuldarlığı hər bir ictimai-iqtisadi formasıya xas olan iqtisadi qanunlardan biridir.

"Bütün ictimai-iqtisadi formasıya bir-birindən mülkiyyət forması və istehsal vasitələrinə görə deyil, eyni zamanda istehsal münasibətləri sistemi və əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə əsasən də fərqlənir"¹.

İqtisadi nəzəriyyədə əmək məhsuldarlığı anlayışı maddi istehsalda insan fəaliyyətinin məhsuldarlığı, səmərəliliyi kimi nəzərdən keçirilir.

Əmək məhsuldarlığı müəyyən vaxt vahidi (saat, növbə, gün, ay, il) ərzində istehsal olunmuş məhsulun miqdarı ilə, yaxud məhsul vahidinin istehsalına sərf olunmuş iş vaxtının miqdarı ilə ölçülür.

Onu da qeyd etmək ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində, hər bir kitabxananın və ya kitabxana sisteminin digər kitabxanalara nisbətən üstünlüyü birinci növbədə orada əmək məhsuldarlığının artması üçün daha geniş imkanların yaradılması ilə ölçülür.

Kitabxanada əmək məhsuldarlığının artırılması cəmiyyətdə iqtisadi inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarına əsaslanır. Kitabxanalarda bu qanunlar müxtəlif formalarda təzahür edə bilər: canlı və əşyalaşmış əməyə qənaət, əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəsinin yüksəldilməsi, kitabxana fondlarının oxucular tərəfindən istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ədəbiyyat və informasiyanın oxuculara tam, dolğun və operativ çatdırılması ilə əlaqədar əmək sərfinin azaldılması və s.

"Kitabxanalarda əmək məhsuldarlığı yüksəldikcə, cəmiyyət üzvlərinin kitabxana-informasiya təminatının səviyyəsi də yüksəlir, kitabxanaların sosial funksiyaları müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Ona görə də cəmiyyətin hər üzvünün kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində marağı vardır"².

Beləliklə, kitabxanalarda əmək məhsuldarlığı göstəriciləri, cəmiyyətdə əhaliyə kitabxana-informasiya xidmətinin səviyyəsi və səmərəliliyi barədə təsəvvür yaradan mühüm iqtisadi göstəricilər kimi qəbul edilməlidir. Bu baxımdan kitabxanalarda əmək məhsuldarlığı göstəricilərinin təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının təhlilinin əsas məqsədi onların fəaliyyətinə iqtisadi baxımdan qiymət vermək, əhaliyə kitabxana xidmətinin səmərəliliyinə mənfi və müsbət təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək, kitabxana xidmətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edən ehtiyat mənbələrini aşkara çıxarmaqdan ibarətdir.

Cəmiyyətdə kitabxanalar sosial funksiyaları baxımından müxtəlif tiplərə və növlərə bölündüyünə görə bu kitabxanalarda həyata keçirilən texnoloji proseslər və iş üsulları da müxtəlifdir. Bu səbəbdən bütün kitabxanalarda əmək məhsuldarlığını müəyyənləşdirən vahid ümumiləşdirilmiş meyarın qəbul edilməsi müzakələşir.

Hazırda kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsində, daha doğrusu kitabxana iqtisadiyyatı nəzəriyyəsində əmək məhsuldarlığının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə nisbətən ümumiləşdirilmiş ölçü özündə iki meyarı birləşdirir:

1.Kitabxananın hər bir işçisinin öhdəsinə (payına) düşən oxucuların sayı; (Kitabxanaçı-oxucu nisbəti)

2.Hər bir kitabxanaçının öhdəsinə (payına) düşən kitab verilişinin həcmi - (kitabxanaçı-kitab verilişi nisbəti);

Birinci ölçü kitabxananın oxucularının ümum sayını kitabxana işçilərinin ümumi sayına bölünməsinə nəzərdə tutur. Yəni:

$$M = O$$

1

Burada M - əmək məhsuldarlığı

¹ Məmmədov A.B. Sənayedə əmək məhsuldarlığının artırılması ehtiyatları. - B., Azərneşr, 1999. - s.6.

² Проблемы экономической деятельности библиотек в условиях рыночной экономики. Учебно-методические пособия. - М., 1963. - с.31.

O - oxucuların ümumi sayı

I - kitabxana işçilərinin ümumi sayıdır.

İkinci ölçü kitabxanada kitab verilişinin ümumi miqdarının kitabxana işçilərinin ümumi sayına bölünməsinə nəzərdə tutur. Yəni:

$$M = Kv$$

I

Burada M - əmək məhsuldarlığı

Kv - kitab verilişinin ümumi miqdarı

I - kitabxana işçilərinin ümumi sayıdır.

Bu ölçü tətbiq edildikdə kitabxana işçilərinin ümumi sayına inzibati aparatın işçiləri də daxil olmalıdır.

Belə hesablamalar kitabxananın bir illik və daha artıq fəaliyyət dövrünü əhatə edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hələlik "kitabxana iqtisadiyyatı nəzəriyyəsində kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının optimal me'yarını, ölçüsünü müəyyənləşdirən vahid etalon, standart və ya norma yoxdur. Odur ki, yuxarıda göstərdiyimiz təhlil metodlarından yalnız müqayisə məqsədilə, yəni müxtəlif kitabxana və kitabxana sistemlərində (şəbəkələrində) əmək məhsuldarlığını müqayisə etmək və bununla da ölkədə, regionda və ya bir kitabxana şəbəkəsində daha yüksək əmək məhsuldarlığına nail olan kitabxanaları müəyyənləşdirmək və onların müvafiq fəaliyyətini ümumiləşdirib təbliğ etmək məqsədilə istifadə edilməsi şübhəsiz ki, faydalı olar".¹

Kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının ümumi göstəriciləri kitabxana daxili fərdi əmək məhsuldarlığını əks etdirmir. Halbuki hər bir kitabxanada və ya kitabxana şəbəkəsində əmək məhsuldarlığının ümumiləşdirilmiş göstəriciləri məhz hər bir kitabxananın ayrılıqda müvafiq iş prosesi və əməliyyatı icra etməsi müddətində meydana çıxır. Kitabxana daxili fərdi əmək məhsuldarlığı burada ayrı-ayrı fərdlər tərəfindən həyata keçirilən bu və ya digər əməliyyatların spesifik xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır.

Kitabxanalarda fərdi əmək məhsuldarlığı işçinin icra etdiyi əməliyyatların son nəticəsi müəyyənləşdirilmək şərti ilə aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

A) vaxta əsasən

$$Mf = Fi$$

Ət

Burada Mf - fərdi əmək məhsuldarlığı;

Fi - səmərali iş vaxtı fondu;

Ət - məhsul vahidinin əmək tutumudur.

Məsələn, EA Mərkəzi Elmi kitabxanasının normativlərinə görə kitabxananın ədəbiyyatı kataloqlaşdırılması şəbəkəsində iş gününün davamı 480 dəqiqə, hər bir kitabın təsnifləşdirilməsinə sərf olunan norma vaxtı isə 5 dəqiqədir.² Onda:

$$Mf = 480 = 96 \text{ kitab;}$$

5

B) istehsal olunmuş məhsula əsasən. Yəni təsnifləşdirilmiş kitablara əsasən:

$$Mf = M$$

T

Burada M - təsnifləşdirilmiş kitabların miqdarı;

T - həmin kitabların təsnifləşdirilməsinə sərf olunan vaxtdır.

Bu üsullar kitabxanalarda ayrı-ayrı işçilərin əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin öyrənilməsində tətbiq edilə bilər.

Kitabxanalarda fərdi və ya şəbəkə üzrə əmək məhsuldarlığı hər bir prosesə və əməliyyata sərf edilən faktik vaxtın norma vaxtı ilə tutuşdurulması ilə də müəyyənləşdirilə bilər.

Məsələn əgər kitabxanada 1 min kitabın işlənməsinin norma vaxtı 311 saat olduğu halda, bu əməliyyata faktiki olaraq 300 saat sərf olunubsa, burada əmək məhsuldarlığını müəyyənləşdirmək üçün norma vaxtını faktiki icra vaxtına bölmək lazımdır. Yəni

$$311 : 300 = 1,03$$

Nəticənin faizini müəyyənləşdirmək üçün 1,03-ü 100-ə vurduqda 103% əmək məhsuldarlığı alınır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının ümumi göstəriciləri ilə yanaşı fərdi əmək məhsuldarlığının göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi daha əhəmiyyətlidir. Çünki hər bir kitabxana şəbəkəsində və ya regionda kitabxanaların ümumi əmək məhsuldarlığı məhz hər bir kitabxana işçisinin ayrılıqda əmək məhsuldarlığından asılıdır.

¹ Шадрина Ж.С. Основы экономики библиотечной деятельности. - Л., 1983, с.133. /Гос. Публичная библиотеки им. Салтыкова-Щедрина

² Нормы Центральной научной библиотеки АН Азербайджана. - Б., 1992.-164с.

Kitabxanalarda fərdi əmək məhsuldarlığını təhlil etməklə, geridə qalan işçiləri müəyyənləşdirib, onların fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün şərait yaranır. Əmək məhsuldarlığında yüksək göstəricilərə nail olmuş işçilərin təcrübəsi iş kollektivə və digər kitabxana müəssisələrinə yayılmaqla kitabxana işində ümumi əmək məhsuldarlığının artırılmasına nail olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir kitabxanada iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, mühüm kitabxana əməliyyatlarında müasir texniki vasitələrin tətbiqi nəticəsində kitabxanaçılar tərəfindən gündəlik iş normaları artırılması ilə və daha keyfiyyətli yerinə yetirilməlidir. Deməli, belə tədbirlə əlaqədar əmək normaları vaxtaşırı dəqiqləşdirilməli və təkmilləşdirilməlidir.

Kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının təhlilinin ən əhəmiyyətli jəhətlərindən biri də odur ki, əmək məhsuldarlığının təhlili nəticəsində onun yüksəlməsi üçün hər bir kitabxanada və ya kitabxana şəbəkəsində ümumilikdə ehtiyat mənbələrinin axtarılması, əmək məhsuldarlığına təsir göstərən daxili və xarici amillərin müəyyənləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açılır.

Kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının artırılması üçün onun ehtiyatlarından geniş istifadə olunmalıdır.

Kitabxana işində əmək məhsuldarlığının ehtiyatları dedikdə hər bir işçi tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların genişlənməsi və ya onların icrasına sərf edilən iş vaxtının azaldılması məqsədilə əməyin məhsuldar qüvvəsinin real imkanlarından tam istifadə olunması nəzərdə tutulur.

Hər bir kitabxanada əməyin məhsuldar qüvvəsi ilə əmək məhsuldarlığının səviyyəsi arasındakı fərq, ehtiyatları təşkil edir. Aşağıdakı formul vasitəsilə kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının ehtiyatlarını müəyyən etmək olar:

$$E = \text{Əmq} - \text{Əm}$$

Burada E - əmək məhsuldarlığının ehtiyatları;

Əmq - əməyin məhsuldar qüvvəsi;

Əm - əmək məhsuldarlığıdır.

Kitabxana işində əmək məhsuldarlığının artırılmasının ümumi ehtiyat formalarını belə qruplaşdırmaq olar:

1. Elmi-texniki tərəqqinin nəliyyətlərindən, müasir informatika texnologiyası, mövğud texniki vasitə və avadanlıqdan səmərəli istifadə olunması.

2. Kitabxana kadrlarının ixtisasının artırılması (yeniləşməsi), işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi.

3. Kitabxanalarda texnoloci proseslərin optimallaşdırılması.

4. Kitabxanalarda əməyin təşkili və normalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi. (yeniləşdirilməsi).

Yaranma mənbələrinə görə kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının artırılması ehtiyatları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilə bilər:

1. Ölkə üzrə

2. Şəbəkələri üzrə

3. Şəbəkələrarası

4. Bir kitabxana üzrə (kitabxanadaxili).

Ölkə üzrə kitabxana işində əmək məhsuldarlığının artırılması məqsədilə həyata keçirilməsi zəruri olan məsələlərə aiddir:

A) Ölkə üzrə kitabxana şəbəkəsinin səmərəli yerləşdirilməsi;

B) Ayrı-ayrı regionların kitabxana təminatı səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi;

C) Kitabxana işinin planlaşdırılmasının və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi və ya yeniləşməsi.

D) Kitabxana işçilərinin əmək məhsuldarlığının nəticələrinə görə maddi və mənəvi maraqlandırılması meyarlarının işlənilib hazırlanması.

E) Kitabxanaçılıq təhsili və ixtisasartırma sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması.

F) kitabxanaların maliyyələşdirilməsi və müasir texniki vasitələrlə təchizatının kökündən yaxşılaşdırılması.

Şəbəkələr üzrə əmək məhsuldarlığının ehtiyatları bu və ya digər kitabxana şəbəkəsinin spesifik xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Buraya daxildir: şəbəkə kitabxanalarının yeni texniki vasitələri ilə təchiz olunması, mövcud avadanlıqların modernləşdirilməsi, mühüm kitabxana proseslərinin mərkəzləşdirilməsi, ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsi, mütərəqqi dünya kitabxana təcrübəsinin kitabxanalarda tətbiqi, metodik təminatın optimallaşdırılması, şəbəkədən əmək məhsuldarlığının artırılmasına yönəlmiş məqsədli proqramların hazırlanıb həyata keçirilməsi, kadr axıcılığın qarşısının alınması.

Şəbəkələrarası əmək məhsuldarlığı ehtiyatları ilk növbədə bir sahəyə xidmət edən kitabxanaların əmək məhsuldarlığı ehtiyatlarından digər şəbəkə və ya sahə kitabxanaları üçün istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Şəbəkələrarası əmək məhsuldarlığı ehtiyatlarının müəyyən-
ləşdirilməsi və tətbiqinin ən mühüm forması kitabxanalararası
koordinasiya və kooperasiyasıdır.

Belə əlaqələndirmə kitab fondlarının kompleksləşdirilməsi,
mühüm kitabxana proseslərinin mərkəzləşdirilməsi və oxuculara
xidmət işinin təşkilində əmək məhsuldarlığının artırılmasına daha
səmərəli göstərə bilər.

Kitabxanadaxili əmək məhsuldarlığının artırılmasının ən mü-
hüm ehtiyatlarının müəyyənləşdirilməsi kitabxanada müasir texnolo-
giya və texniki vasitələrin tətbiqi ilə əlaqədardır. Bu kitabxana
daxilində iki istiqamətdə həyata keçirilə bilər:

A) Ənənəvi kitabxana proseslərində texniki vasitələrin
tətbiqi.

B) Yeni keyfiyyətli texnika və texnologiyanın tətbiqi nəticə-
sində kitabxananın məhsuldar qüvvələrinin fəaliyyətinin yeniləşdi-
rilməsi və keyfiyyətə yeni əmək məhsuluna nail olmaq. Başqa söz-
lə, oxuculara xidmətin yeni növlərini yaratmaq. Bu proses kitabxa-
nalarda insan əməyini yüngülləşdirməklə və ona qənaət etməklə
yüksək əmək məhsuldarlığının formalaşması deməkdir. Şübhəsiz ki,
burada eyni zamanda kitabxanalarda əməyin elmi təşkilinin
tətbiqini, əmək normalarının təkmilləşdirilməsini, kadrların
ixtisasının planlı sürətdə yüksəldilməsini, onların düzgün
yerləşdirilməsini və səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində
kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının artırılması xeyli dərəcədə
cəmiyyətdə sosial problemlərin həlli ilə bağlıdır.

Kitabxana işinin xüsusiyyətlərindən (xüsusən Azərbaycanda)
biri də odur ki, burada ənənəvi olaraq canlı əməyin xüsusi çəkisi
çoxluq təşkil edir. Bununla yanaşı, canlı əməyin tərkibində isə əl
əməyinin xüsusi çəkisi də həddindən artıq çoxdur.

Kitabxanaçılıq fəaliyyətində primitiv, texniki əl əməyinin
çoxluğu bir çox kitabxana proseslərinin icrasını yeknəsək, darıxdırıcı
edir və bu da öz növbəsində işçilərin tez yorulmasına, nəticədə isə
əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə səbəb olur.

Bu baxımdan kitabxana işində fiziki, texniki əməkdən zehni,
intellektual əməyə keçilməsi çox mühüm sosial və elmi problem
kimi meydana çıxır.

Beləliklə, müasir dövrdə kitabxanaçı əməyində zehni,
yaradıcı ünsürlərin xüsusi çəkisinin artması əmək məhsuldarlığının
yüksəldilməsində mühüm amilə çevrilmişdir.

Şübhəsiz ki, kitabxanaçı əməyinin yaradıcı xarakter daşması
kadrların təhsil və peşə səviyyəsindən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, kitabxanalara ali təhsilli mütəxəssislər
əsas etibar ilə yaradıcı xarakterli işlərə (bibliografiya, təsnifləş-
dirmə, elmi-tədqiqat, metodik fəaliyyət və s.) daha çox meyl
göstərirlər. Ali təhsilli mütəxəssislərin kitabxana işində az zehni
əmək tələb edən proseslərə cəlb olunmasında onların əmək
məhsuldarlığının səviyyəsinin azalmasına səbəb olur. Bununla
yanaşı, hazırda Azərbaycanda kitabxana işçiləri sırasında ali təhsilli
mütəxəssislərin təxminən 10-12% təşkil etməsi (rayon və kənd
kitabxanalarında bu faiz daha da aşağıdır) kitabxanalarda
intellektual, yaradıcı əməyin xüsusi çəkisinin inkişafına mane olan
səbəblərdən ən mühümüdür. Deməli, ölkədə kitabxana işində əmək
məhsuldarlığının yüksəldilməsi ali təhsilli kitabxana kadrlarının
hazırlanmasının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin artırılması
ilə də şərtlənir.

Kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının artırılmasının ən
yönəmli ehtiyat mənbələrindən biri əmək intizamının lazımı
səviyyədə təşkilidir.

Onu da qeyd edək ki, kitabxanalarda əmək intizamına heç də
işə vaxtında gəlib getmək kimi baxmaq olmaz. Əmək intizamı
biringi növbədə hər bir kitabxanada həyata keçirilən müxtəlif
proseslər və əməliyyatlar arasında zəncirvari əlaqələrin yaradılması
deməkdir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən kitabxanalarda əmək intizamının
məhkəmləndirilməsi və sabitləşdirilməsinə yalnız hüquqi və
inzibati normalarla deyil, eyni zamanda sosial iqtisadi və elmi-
metodiki normalarla nizamlanan idarəetmə metodu kimi baxmaq
lazımdır. Belə ki, kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının artmasına
xidmət edən amillər içərisində kitabxanalararası və kitabxanadaxili
rəqabət, maddi maraq, əməkdə fərqlənənlər üçün güzəştlər və
maddi üstünlüklər müəyyən etmək, həmçinin mədəni
həvəsləndirmə metodlarından da (fəxri adlar, orden və medallar və
s.) geniş istifadə edilə bilər.

Nəhayət, kitabxanalarda sağlam psixoloji, demokratik, işgüzar
iqlimin yaradılması, kollektivdə əmək məhsuldarlığının artmasına

təsir göstərən insan amili kimi qiymətləndirilməlidir. Əlbətdə, kitabxana kollektivində formalaşan sağlam iqlimin təsirini konkret hesablamalar və rəqəmlərlə müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Lakin bu məsələyə kollektivin diqqətini gəlb etməklə, əmək məhsuldarlığının artırılmasında müsbət nəticələr əldə etmək olar.

Кязимов Р.А.

Производительность труда в библиотеках

Резюме

В статье освещены важнейшие могут экономического анализа производительности труда библиотечных работников.

Особое внимание в статье уделено вопросам повышения производительности труда выявлению резервов эффективного использования рабочего времени в библиотеках. В статье широко использованы методы экономического анализа.